

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

**Практика органів конституційної юрисдикції
та Європейського суду з прав людини
з питань люстрації**

(Продовження. Початок див. у № 2/2015)

Конституційний Суд Республіки Словенія у Рішенні від 14 липня 1994 року щодо конституційності частини третьої статті 8 Закону про органи судової влади^{1, 2} визнав конституційним положення, згідно з яким, незважаючи на положення частини першої цієї статті, судді, які приймали рішення за наслідками розгляду справ на стадіях досудового розслідування і судового розгляду, якими були порушені основні права і свободи людини, після закінчення своїх повноважень є такими, що не відповідають умовам призначення на посаду судді.

Конституційний Суд, зокрема, зазначив, що положення є прикладом так званої норми про люстрацію, тобто норми, на основі якої право брати участь в управлінні державними справами може бути обмежено (в даному випадку — право бути обраним суддею) з огляду на співробітництво з попереднім недемократичним режимом; формулювання загальної умови в оскаржуваному положенні дозволяє індивідуалізацію у чітко визначений спосіб, за допомогою конкретних прикладів виконання суддею своїх повноважень, на підставі яких органи, що беруть участь в оцінці роботи суддів у процесі відбору кандидатів та обрання останніх, матимуть змогу визначити, чи відповідають кандидати умовам для їх обрання.

Розглядаючи цю справу, Суд базувався на принципах держави, заснованої на верховенстві права (стаття 2 Конституції), поділу влади (пункт 2 статті 3 Конституції), рівності усіх перед законом (стаття 14 Конституції), судового імунітету (пункт 1 статті 134 Конституції), заборони ретроспективного законодавства (пункт 2 статті 155 Конституції), незалежності суддів.

Конституційний Суд Латвійської Республіки у своєму Рішенні від 30 серпня 2000 року щодо відповідності пунктів 5 і 6 статті 5 Закону про вибори до Сейму та пунктів 5 і 6 статті 9 Закону про вибори до міської думи, обласної думи і волосної думи статтям 89 і 101 Конституції Латвійської Республіки, статті 14 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод та статті 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права визнав конституційними та такими, що відповідають міжнародним нормам, положення, згідно з якими кандидатами для обрання до Сейму або думи не можуть бути особи, які є або були штатними працівниками служб державної безпеки, розвідувальної служби або контррозвідки

¹ Official Gazette of the Republic of Slovenia. — 1994. — № 19.

² SLO-1994-X-048 U-I-83/94.

СРСР, Латвійської РСР або інших держав, та особи, які після 13 січня 1991 року працювали у КПРС (КПЛ), в Інтернаціональному фронті працівників Латвійської РСР, в Об'єднаній раді трудових колективів, в Організації ветеранів війни та праці, у Вселатвійському комітеті спасіння суспільства або їх регіональних комітетах.

Конституційний Суд, зокрема, зазначив, що право кожного громадянина Латвії у передбаченому законом порядку брати участь у діяльності держави і самоврядуванні не є абсолютним; оскаржувані законодавчі норми передбачають не відмінне ставлення залежно від політичних переконань особи, а обмеження виборчого права за діяльність проти відновленого демократичного ладу після 13 січня 1991 року; метою обмеження пасивного виборчого права є захист демократичного державного устрою, національної безпеки та територіальної цілісності Латвії. Оскаржувані норми спрямовані не проти плюралізму ідей в Латвії чи політичних поглядів будь-якої особи, а проти осіб, які активними діями намагалися порушити демократичний державний лад; обмеження пасивного виборчого права поширюється не на всіх членів згаданих організацій, а лише на тих, хто активно діяв (брав активну участь) в цих організаціях після 13 січня 1991 року. Викреслення кандидата зі списку, якщо він співпрацював зі згаданими організаціями, не є адміністративним свавіллям, воно ґрунтується на індивідуальному рішенні суду. Тим самим не порушується принцип, що вимагає рівного ставлення до всіх громадян, гарантується судовий захист, а використані обмеження не є довільними.

У Рішенні від 15 червня 2006 року про відповідність статтям 1, 9, 91 і 101 Конституції Латвії та статтям 25 і 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права пунктів 5 і 6 статті 5 Закону «Про вибори до Сейму» та пунктів 5 і 6 частини першої статті 9 Закону «Про вибори до міської думи, обласної думи і волостної думи»¹ Конституційний Суд Латвії зазначив, що приймаючи рішення в кожному конкретному випадку про те, наскільки рішення Конституційного Суду є обов'язковим для нього самого, слід брати до уваги принцип правової стабільності. Конституційний Суд Латвії вирішує справу, оцінюючи обставини, що існують на момент ухвалення рішення.

І хоча стаття 101 Конституції Латвії *expressis verbis* передбачає, що у самоврядуванні можуть брати участь повноправні громадяни, інтерпретуючи цю норму у зв'язку з Хартією Конституційний Суд Латвії доходить висновку, що законодавець має запровадити вибори до органів самоврядування шляхом відкритого голосування на основі рівних, прямих і загальних виборчих прав, аналогічно виборам до Сейму.

Таким чином, та обставина, що справа вже розглядалася у Конституційному Суді Латвії, ще не є підставою для відмови у порушенні справи. Конституційний Суд повинен встановити істотно нові обставини в кожному конкретному випадку.

Латвія, ставши державою — учасником ЄС, взяла на себе зобов'язання, що впливають з установчого договору ЄС: «Кожен громадянин Союзу, який постійно проживає в якій-небудь державі-учасниці, але не є її громадянином,

¹ Latvijas Vestnesis (Official Gazette). — 2006. — № 95 (3463).

має право голосувати і висувати свою кандидатуру на виборах до самоврядування в цій державі-учасниці згідно з такими самими правилами, як і для громадян цієї держави». Право громадян ЄС брати участь у виборах до органів самоврядування в державі, в якій вони проживають, функціонально пов'язане з чинним у Європі правом на свободу пересування. Право на участь у виборах до органів самоврядування покликане запобігти несприятливим наслідкам, які виникають при виборі місця проживання за кордоном у межах ЄС. Завданням таких прав є забезпечення однакового становища в межах уже існуючої виборчої системи.

Таким чином, стаття 101 Конституції Латвії встановлює рівне суб'єктивне право на виборах до органів самоврядування для повноправного громадянина цієї й іншої держави — учасниці ЄС, зокрема, право висувати свою кандидатуру.

Законодавчо поки що неможливо досягнути легітимної мети засобами, які б менш істотно зачіпали основні права. З одного боку, принцип «самозахисту демократії» не дотримуватиметься у випадку, коли держава ігноруватиме протидію співробітників колишньої репресивної установи. Проте з іншого боку, захисту прав людини суперечило б встановлення тривалих обмежень, особливо для тих осіб, які лояльні до незалежності і демократичності Латвії.

Конституційний Суд Латвії звернув увагу, що багато держав встановили такі обмеження, передбачивши, серед іншого, низку посад і функцій, які не можна поєднувати зі статусом депутата парламенту або органу місцевого самоврядування.

Конституційний Суд Латвії дійшов висновку, що принцип правової рівності допускає і навіть вимагає різного ставлення до осіб, які перебувають у різних умовах.

Конституційний Суд Латвії визнав, що пункти 5 і 6 статті 5 Закону «Про вибори до Сейму» і пункти 5 і 6 частини першої статті 9 Закону «Про вибори до міської думи, обласної думи і волосної думи» відповідають статтям 1, 9, 91 і 101 Конституції Латвії та статтям 25 і 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Щодо конституційної скарги заявника Ю. Боярса Конституційний Суд Латвії визнав пункт 5 статті 5 Закону «Про вибори до Сейму» і пункт 6 частини першої статті 9 Закону «Про вибори до міської думи, обласної думи і волосної думи» такими, що не відповідають статтям 1, 9, 91 і 101 Конституції Латвії, а також статтям 25 і 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та втрачають чинність з дня опублікування рішення.

Конституційний Суд Болгарії неодноразово розглядав справи, пов'язані з люстраційними механізмами. Зокрема, в Рішенні від 27 липня 1992 року щодо відповідності статті 9 Перехідних та прикінцевих положень Закону «Про банки і кредитні установи» пункту 2 статті 6 Конституції та міжнародним нормам і угодам, ратифікованим Болгарією, зокрема пункту 2 статті 2 і статті 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року та Конвенції про дискримінацію в галузі праці та занять № 111 1958 року Конституційний Суд Болгарії визнав такою, що є неконституційною і суперечить міжнародним конвенціям, статтю 9 Перехідних та прикінцевих положень Закону «Про банки і кредитні установи», згідно з якою особа не може бути обрана або прийнята на керівну посаду на під-

ставі статті 7, якщо упродовж останніх 15 років вона обиралася до центральних, регіональних, окружних, місцевих або муніципальних керівних органів ЦК Болгарської комуністичної партії, комсомолу, Вітчизняного фронту, Союзу активних учасників боротьби з фашизмом і капіталізмом, болгарських профспілок, болгарського Аграрного союзу, або призначалася на умовах повної зайнятості на керівну посаду в ЦК Болгарської комуністичної партії, або була оплачуваним чи неоплачуваним співробітником органів державної безпеки. Це обмеження тривало п'ять років.

Конституційний Суд Болгарії зазначив, що положення пункту 2 статті 6 Конституції Болгарії не можуть мати жодних обмежень, оскільки вони встановлюють рівність усіх громадян перед законом. Не повинно бути жодних привілеїв чи обмежень стосовно прав щодо народності, расової та етнічної належності, статі, походження, релігії, освіти, переконань, політичної належності, особистого і суспільного становища чи майнового стану; стаття 48 Конституції Болгарії закріплює принцип, згідно з яким кожен громадянин вільно обирає свою професію і місце роботи. Положення статті 9 Перехідних та прикінцевих положень Закону «Про банки і кредитні установи» обмежують право обіймати керівну посаду в управлінських органах банків, що в розумінні статті 1 Конвенції № 111 1958 року є дискримінацією в аспекті доступності конкретної професії. Її текст також суперечить пункту 2 статті 2 і пункту 1 статті 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, статтям 2 і 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

У Рішенні від 11 лютого 1993 року щодо конституційності Закону «Про тимчасове запровадження деяких додаткових вимог до членів рад наукових організацій та Вищої атестаційної комісії» Конституційний Суд Болгарії визнав конституційними окремі положення цього Закону, зазначивши, що пунктом 2 статті 6 Конституції Болгарії рівність усіх громадян перед законом формулюється як принцип конституювання громадянського суспільства і держави. Ця норма деталізує соціальні критерії для відмови в обмеженні прав і недопущення надання переваг. Накладення обмежень на підставі цих критеріїв є порушенням принципу рівності всіх громадян перед законом. Жодна з додаткових вимог, встановлених Законом, не визначає жодного з соціальних критеріїв, перерахованих у пункті 2 статті 6 Конституції Болгарії, підставою для недопущення в члени ради наукових організацій та до Вищої атестаційної комісії. Професіоналізм не зазначений серед цих критеріїв, а професійні навички є необхідними для обіймання певної посади. Створення відмінностей на основі вимог до професіоналізму відповідає міжнародним договорам, стороною яких є Болгарія, і не порушує рівності громадян перед законом. Право на працю гарантується законом, усі громадяни можуть вільно обирати свою професію і місце роботи. Додаткові вимоги не обмежують право на працю вчених. Їх право на творчий внесок і реалізацію рівних умов для отримання вченого ступеня відповідно до принципів свободи, рівності і справедливості не обмежене. Перспектива вченого стати директором або членом адміністративної ради не є правом, вибором професії або вибором місця роботи. Можливість для громадян стати членами адміністративних рад не розглядається як право, вона не гарантується і не захищається Конституцією та законами Болгарії.

У Рішенні від 21 січня 1999 року¹ Конституційний Суд Болгарії встановив, що параграф 1 Перехідних положень Закону про адміністрацію є неконституційним, тому що порушує принцип верховенства права (статті 4, 6.2 і 38 Конституції Болгарії), і додав, що провина і відповідальність мають бути суто індивідуальними, а не колективними.

У Рішенні від 11 жовтня 2013 року Конституційний Суд Болгарії визнав такими, що не відповідають Конституції (є неконституційними) і суперечать міжнародним конвенціям, до яких приєдналася Болгарія, пункт 3 статті 26 та пункт 3 статті 59 Закону «Про радіо та телебачення». Зокрема, зазначається, що оскаржені законодавчі положення вводять непропорційне обмеження прав людини.

Конституційний Суд Македонії — один із останніх, хто розглядав питання конституційності люстраційних механізмів.

У Рішенні від 24 березня 2010 року щодо конституційності Закону про визначення додаткової умови виконання державної служби² конституційною була визнана суть правового регулювання, запровадженого Законом. Неконституційними визнано: законодавчі положення щодо поширення дії оскарженого Закону на період між прийняттям у 1991 році Конституції Македонії та прийняттям Закону; публікації в «Офіційних відомостях Республіки Македонія» імен осіб, які не подали декларацію, а також тих, хто співпрацював з органами державної безпеки; зобов'язання подавати декларації для осіб, які виконують управлінські функції в політичних партіях, є членами громадських об'єднань і фондів, релігійних громад і релігійних об'єднань.

Конституційний Суд Македонії зазначив, що законодавець мав конституційну підставу за допомогою оскарженого Закону визначити нормативні передумови для порушників прав людини за часів попередньої політичної системи не обіймати посаду на державній службі в зовсім іншій демократичній системі; люстрація є процесом, пов'язаним з минулим, який має на меті усунення можливостей для подальшого порушення прав людини в нинішній соціально-політичній системі. Це означає, що процес повинен застосовуватися до періоду, коли особи мали можливість порушувати права людини і використовувати їх для особистих цілей, без наявності встановлених конституційних і правових механізмів для їх покарання, а з іншого боку, вказує на те, що люстрація не може застосовуватися до періоду, коли держава збудувала іншу соціально-політичну систему, яка базується на правах людини та їх захисті. Норми, що передбачали публікацію в «Офіційних відомостях Республіки Македонія» імен осіб, які не подали декларацію, а також тих, хто співпрацював з органами державної безпеки, порушують конституційно гарантовані гідність, моральну та особисту недоторканність особи і є формою суспільної стигматизації цих осіб. Зобов'язання подавати декларації для осіб, які виконують управлінські функції в політичних партіях, є членами громадських об'єднань і фондів, релігійних громад і релігійних об'єднань, свідчить про втручання держави у діяльність таких об'єднань, що не відповідає Конституції Македонії.

¹ Darzhaven vestnik (Official Gazette). — 1999. — № 8 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/precis/eng/eur/bul/bul-1999-1-002?f=templates\\$fn=document-frame.htm\\$3](http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/precis/eng/eur/bul/bul-1999-1-002?f=templates$fn=document-frame.htm$3)

² Sluzben vesnik na Republika Makedonija (Official Gazette). — 2010. — № 45.

У Рішенні від 9 квітня 2014 року щодо конституційності пунктів 1 і 2 статті 1 в частині: «до дня початку застосування Закону про вільний доступ до публічної інформації», статті 1 в частині: «колишній» і «державна влада або», пунктів 1 і 25 статті 3, пунктів 1 і 26 статті 3 в частині «адвоката і медіатора», пункту 2 статті 3, пункту 1 статті 4 в частині «до дня початку застосування Закону про вільний доступ до публічної інформації» та в частині «станом на 17 листопада 1991 року до дня початку застосування Закону про вільний доступ до публічної інформації», пунктів 2 і 3 статті 4, пункту 1 статті 14, пункту 3 статті 15, пунктів 3 і 4 статті 18 в частині: «до дня початку застосування Закону про вільний доступ до публічної інформації», пункту 3 статті 27, пунктів 1, 2 і 3 статті 28, пунктів 1, 2 і 3 статті 29, статті 30, пунктів 2, 3 і 4 статті 31, статті 33, пункту 2 статті 36 та статті 40, а також загалом законів про обмеження обіймати державні посади, про доступ до документів і розкриття інформації про співпрацю з органами державної безпеки¹ Конституційний Суд Македонії зазначив, що оскаржений закон не містить положень, які порушують або обмежують основні права і свободи громадян, він заснований на принципах верховенства права, правової безпеки та захисту прав і свобод громадян.

Встановлення обмеження щодо перебування на державній службі спрямоване на захист основних прав і свобод громадян від порушень ідеологічного чи політичного плану. Конституційний Суд Македонії вирішив, що відповідно до конституційних приписів законодавець має право створювати і встановлювати часові межі люстрації. Закон дозволяє прозору й ефективну реалізацію цього процесу, регулювання якого є виключною компетенцією законодавця. Він має право встановлювати коло осіб, яких цей Закон стосується. Спірні статті Закону щодо публікації на веб-сайті Комісії рішення, що визначає співпрацю з органами державної безпеки, до початку процедури розгляду в адміністративному суді не суперечать Конституції Македонії, оскільки в цьому конкретному випадку рішення вноситься перед розглядом органом державного управління, в якому право на оскарження або іншу форму правового захисту регулюється законодавством.

Конституційний Суд Угорщини ще в 1994 році розглянув питання щодо конституційності деяких елементів люстрації. Зокрема, в Рішенні від 22 грудня 1994 року щодо конституційності Закону про перевірку осіб, які обіймають певні посади² Конституційний Суд Угорщини визнав неконституційними положення оскарженого Закону. Конституційний Суд Угорщини зазначив, що потрібно уточнити, які особи можуть мати доступ до даних секретної служби, які їх стосуються, для вста-

¹ Sluzben vesnik na Republika Makedonija (Official Gazette). — 2014. — № 94.

² Закон Угорщини від 8 березня 1994 року стосується перевірки деяких державних чиновників та інших осіб, які займають ключові посади в суспільному житті. Перевірка має на меті визначити, чи здійснювали ці особи діяльність від імені органів державної безпеки або отримували дані від органів державної безпеки, щоб допомогти їм у прийнятті рішень, або чи були вони членами нацистської партії «Схрещені Стріли». Якщо під час перевірки виявиться, що особа підпадає під одну з цих категорій, то результати повинні опубліковуватися, за винятком тих випадків, коли ця особа першою подає у відставку. Перевірка проводиться спеціальною комісією, членами якої є судді. Особа, яка підпадає під перевірку, може подати позов до міського суду. Суд переглядає рішення комітету. Обидва провадження розглядаються у закритому засіданні (Magyar Közlöny (Official Gazette), 124/1994, East European Case Reporter of Constitutional Law. — 1995. — Vol. 2. — № 2. — P. 159).

новлення впливу попереднього режиму на їх особисту долю. Безумовна секретність документів, перелічених у Законі, є неконституційною. Закон виходить за межі юрисдикції законодавчого органу, оскільки у ньому послідовно не застосовується один і той самий критерій для розмежування інформації приватного і державного інтересу.

Окремо варто розглянути досвід арабських країн, які значно пізніше прийняли так звані закони про люстрацію — закони про політичну ізоляцію (*al-'azlal-siyasiy*). Зокрема, Єгипет — у 2011 році, Ірак — у 2012 році, Лівія — у 2013 році, Йемен — у 2013 році.

Згідно з єгипетським законом чиновникам часів правління колишнього Президента Х. Мубарака, а також представникам правлячої при ньому Національно-демократичної партії забороняється брати участь у парламентських виборах. Особам, які упродовж п'яти років обіймали в цей час керівні посади в уряді, органах державного управління, органах безпеки, а також посади заступників обох палат єгипетського парламенту від Національно-демократичної партії, заборонено висувати свої кандидатури на виборах глави держави, обіймати пости глави кабінету міністрів, його заступників або міністрів уряду. Ця заборона діє протягом десяти років з моменту відставки колишнього Президента Єгипту Х. Мубарака, тобто з 12 лютого 2011 року.

Вищий конституційний суд Єгипту 15 червня 2012 року прийняв рішення, яким анулював результати виборів третини депутатів нижньої палати парламенту. Такий вердикт було винесено через невідповідність закону про вибори положенням Конституційної декларації (документ, який діє до прийняття нової конституції). На думку суддів, мало місце порушення принципу надання рівних можливостей незалежним і партійним кандидатам в одномандатних округах. Крім цього, Вищий конституційний суд Єгипту дозволив останньому прем'єру епохи Х. Мубарака — генералу А. Шафіку взяти участь у другому турі президентських виборів.

5 лютого 2015 року уряд Лівії призупинив дію закону про політичну ізоляцію, що забороняє чиновникам, які працювали під час правління М. Каддафі, обіймати державні посади.

Практика Європейського суду з прав людини

ЄСПЛ розглядав справи про відповідність положень національного законодавства Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція).

На нашу думку, усі справи ЄСПЛ щодо люстрації можна згрупувати відповідно до порушень статей Конвенції:

1. Стаття 6 (право на справедливий суд). Наприклад, рішення у справах: *Case of Rasmussen v. Poland* від 28 квітня 2009 року, *Case of Matyjek v. Poland* від 24 квітня 2007 року, *Case of Bobek v. Poland* від 17 липня 2007 року, *Case of Luboch v. Poland* від 15 січня 2008 року, *Case of Jałowieski v. Poland* від 17 лютого 2009 року, *Case of Górny v. Poland* від 8 червня 2010 року, *Case of Moczulski v. Poland* від 19 квітня 2011 року, *Case of Tomasz Kwiatkowski v. Poland* від 19 квітня 2011 року, *Case of Welke and Białek v. Poland* від 1 березня 2011 року, *Case of Zabłocki v. Poland* від 31 травня 2011 року, *Case of Zawisza v. Poland* від 31 травня 2011 року,

Case of Mościcki v. Poland від 14 червня 2011 року, Case of Wrona v. Poland від 10 березня 2015 року.

Усі ці справи є аналогічними. ЄСПЛ встановив, що під час люстраційних заходів усім особам, яких вони стосуватимуться, повинні забезпечуватися процесуальні гарантії, передбачені Конвенцією стосовно будь-якого судового розгляду.

ЄСПЛ визнав, що вимоги національної безпеки за певних обставин можуть викликати процесуальні обмеження у справах щодо державної таємниці. Проте навіть у такому випадку поняття законності і верховенства права у демократичному суспільстві вимагає, щоб заходи, які стосуються фундаментальних прав, таких як право на справедливий судовий розгляд, мали законну основу і відповідали досягненню їх захисних функцій.

Домінування аспектів, пов'язаних із кримінальною відповідальністю (характер правопорушення — помилкова заява в межах люстрації — характер і серйозність покарання — заборона обіймати певні професії протягом тривалого часу), може спрямувати ці процедури до кримінальної сфери статті 6 Конвенції.

Державам, які використовують люстраційні санкції, необхідно забезпечити наявність усіх процесуальних гарантій для осіб, які стали їх об'єктом. Безсумнівно, що в деяких випадках інтереси держави диктують необхідність збереження секретності документів, створених у період комуністичного режиму, однак це може допускатися тільки у виняткових випадках після спливу тривалого часу з моменту їх виникнення. Обов'язок обґрунтування зазначених інтересів у кожній конкретній справі покладається на уряд держави. Використання системи, за якої результат розгляду значною мірою залежить від відновлення дій, вжитих колишніми спецслужбами, тоді як матеріали, що мають значення для справи, залишаються секретними, і будь-які рішення щодо зняття таємності виносяться на розсуд діючих спецслужб, створює для зацікавлених осіб очевидні незручності.

Ступінь секретності документів, обмеження права доступу особи до матеріалів справи, а також привілейоване становище представника державних інтересів у процесі розгляду істотно обмежили можливості спростування висунутих проти особи звинувачень. Таким чином, процедура люстрації і сукупне застосування зазначених правил покладають на особу практично надмірний тягар і не відповідають принципу рівності процесуальних можливостей сторін у справі.

Проте раніше ЄСПЛ зазначив, що для держави, яка керується принципом верховенства права, є правомірним порушити кримінальне переслідування проти осіб, що вчинила злочини в часи минулого режиму; так само суди такої держави, що замінили попередні судові органи, не можуть бути піддані критиці за застосування і тлумачення правових положень, чинних на момент вчинення таких злочинів, у світлі принципів, на яких ґрунтується правова держава (*Streletz, Kessler and Krenz v. Germany*, 22 March 2001).

2. Стаття 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя). Наприклад, рішення у справах: *Case of Niemietz v. Germany* від 16 грудня 1992 року, *Case of Vogt v. Germany* від 26 вересня 1995 року (у якому ЄСПЛ зазначив, що демократична держава має право вимагати від своїх чиновників лояльності до конститу-

ційних принципів, на яких вона заснована (§ 52)), Case of Sidabras and Džiautas v. Lithuania від 27 липня 2004 року, Case of Rainys and Gasparavičius v. Lithuania від 7 квітня 2005 року, Case of Turek v. Slovakia від 14 лютого 2006 року, Case of Joanna Szulc v. Poland від 13 листопада 2012 року.

ЄСПЛ визнав, що тривала заборона на працевлаштування впливає на приватне життя (Sidabras and Džiautas v. Lithuania, 27 July 2004, § 44).

В іншому рішенні ЄСПЛ встановив, що звільнення заявників із роботи (юристів у приватному секторі) і подальші обмеження щодо їх працевлаштування відповідно до закону про люстрацію становили законодавче виокремлення їх статусу на підставі минулого, пов'язаного з КДБ, що безпосередньо впливає на право заявників на повагу до приватного життя (Rainys and Gasparavičius v. Lithuania, 7 April 2005, § 35).

3. Стаття 10 (свобода вираження поглядів). Наприклад, рішення у справах: Case of Klein v. Slovakia від 31 жовтня 2006 року, Case of Ždanoka v. Latvia від 16 березня 2006 року, Case of Glasenapp v. Germany від 28 серпня 1986 року, Case of Kosiek v. Germany від 28 серпня 1986 року, Case of Wille v. Liechtenstein від 28 жовтня 1999 року.

У рішенні Ždanoka v. Latvia ЄСПЛ не навів визначення академічної свободи як окремої категорії. Досить часто ЄСПЛ розглядав питання обмеження доступу до державної служби або обмеження свободи поширювати ідеї.

4. Стаття 14 (заборона дискримінації). Наприклад, рішення у справах: Case of Thlimmenos v. Greece від 6 квітня 2000 року, Case of Jane Smith v. the United Kingdom від 18 січня 2001 року.

Стаття 14 Конвенції не містить заборони будь-якого різного ставлення (*difference in treatment*) щодо реалізації визнаних Конвенцією прав і свобод. Принцип рівного ставлення визнається порушеним тільки в тому випадку, якщо для встановлення відмінностей немає об'єктивного чи обґрунтованого виправдання і законної мети.

ЄСПЛ у справі Jane Smith v. The United Kingdom, у § 45 зазначив, що дискримінація може виникнути і в тому випадку, якщо держава без об'єктивного і розумного обґрунтування не ставиться вибірково до осіб, становище яких значно відрізняється.

Розглядаючи справу Sidabras and Džiautas v. Lithuania, ЄСПЛ визнав, що для різного ставлення до колишніх співробітників КДБ (і при реалізації інших гарантованих Конвенцією прав) була легітимна мета. ЄСПЛ, зокрема, підкреслив і значення принципу самозахисту демократії (Sidabras and Džiautas v. Lithuania).

Передбачене статтею 14 Конвенції право користуватися гарантованими Конвенцією правами без дискримінації порушуються, якщо держава без об'єктивної і розумної підстави допускає різне ставлення до осіб, які перебувають у схожій (аналогічній) ситуації. Тим не менше ЄСПЛ вважає, що це не єдиний випадок заборони дискримінації. Право без будь-якої дискримінації користуватися гарантованими Конвенцією правами порушуються і тоді, якщо держава без розумної і об'єктивної підстави не ставиться по-різному до осіб, які знаходяться в істотно різних ситуаціях (Thlimmenos v. Greece, § 162).

5. Стаття 3 Першого протоколу (право на вільні вибори). Наприклад, рішення у справах: *Case of Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium* від 2 березня 1987 року, *Case of Adamson v. Latvia* від 24 червня 2008 року.

У справі *Mathieu-Mohin at Clerfayt v. Belgium* ЄСПЛ зазначив, що право висувати свою кандидатуру не є абсолютним, а може обмежуватися за наявності легітимної мети.

У справі *Adamsons v. Latvia* ЄСПЛ встановив, що проводити люстрацію необхідно тоді, коли ситуація в державі стабілізувалася і вже не спостерігається постконфліктних подій. З урахуванням стану Латвії в часи радянської влади і активної ролі, яку відігравав КДБ, основний орган державної безпеки колишнього СРСР (підтримка тоталітарного режиму і придушення будь-якої політичної опозиції), Закон про вибори до парламенту переслідував законну мету захисту незалежності держави, її демократичного порядку, інституційної системи та національної безпеки. У перші роки після відновлення незалежності Латвії виборчі права могли значно обмежуватися без порушення статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції. Однак після спливу часу одна лише підозра стосовно групи осіб не може вважатися достатньою, і влада повинна надати додаткові аргументи та докази, що виправдовують застосування зазначених заходів. Потреба в індивідуальному підході з часом зростала. Особа ніколи не обвинувачувалася у зловживаннях комуністичним тоталітарним режимом (придушення політичної та ідеологічної опозиції, доноси на людей або вчинення інших дій проти них). Десятирічний термін, протягом якого обмеження, передбачені іншими актами, могли застосовуватися до колишніх офіцерів КДБ, мав завершитися в червні 2004 року. Однак парламент продовжив його ще на 10 років, не пояснивши причин такого рішення. Влада вийшла за межі свободи розсуду, і оскаржуване втручання було несумісним з вимогами статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції.

6. Розгляд і заборона політичних партій не стосується політичних прав і відповідно не підпадає під дію пункту 1 статті 6. Наприклад, рішення у справах: *Case of United Communist Party of Turkey and others v. Turkey* від 30 січня 1998 року, *Case of Socialist Party and Others v. Turkey* від 25 травня 1998 року, *Case of Freedom and Democracy Party (Özdep) v. Turkey* від 8 грудня 1999 року, *Affaire Dicle Pour le Parti de la Democratie (DEP) c. Turquie* від 10 грудня 2002 року, *Case of Yazar and others v. Turkey* від 9 квітня 2002 року, *Affaire Parti Socialiste de Turquie (STP) et autres c. Turquie* від 12 листопада 2003 року, *Case of Refah Partisi (The Welfare Party) and others v. Turkey* від 13 лютого 2003 року, *Case of Gorzelik and others v. Poland* від 17 лютого 2004 року, *Case of Vatan v. Russia* від 7 жовтня 2004 року, *Case of Presidential Party of Mordovia v. Russia* від 5 жовтня 2004 року, *Case of Partidul Comunistilor (Nepeceristi) and Ungureanu v. Romania* від 3 лютого 2005 року, *Affaire Parti de la Démocratie et de L'évolution et autres c. Turquie* від 26 квітня 2005 року, *Case of The United Macedonian Organisation Ilinden — Pirin and others v. Bulgaria* від 20 жовтня 2005 року, *Affaire Emek Partisi et Şenol c. Turquie* від 31 травня 2005 року, *Affaire Fazilet Partisi et Kutan c. Turquie* від 27 квітня 2006 року, *Affaire Demokratik Kitle Partisi et Elçi c. Turquie* від 3 травня 2007 року, *Affaire Herri Batasuna et Batasuna c. Espagne* від 30 червня 2009 року, *Case of Hadev and Demir v. Turkey* від 14 грудня 2010 року, *Case of Republican Party of Russia v. Russia* від

12 квітня 2011 року, *Affaire Eusko Abertzale Ekintza — Accion Nacionalista Vasca (EAE-ANV) c. Espagne* (no 2) від 15 січня 2013 року.

У справі *United Communist Party of Turkey v. Turkey* ЄСПЛ зазначив, що політичну структуру було розпущено турецькою владою на підставі того, що вона закликала до сепаратизму (§ 57).

ЄСПЛ встановив, що неузгодженість політичної програми із принципами та структурою держави не свідчить про несумісність із демократичними приписами (*Freedom and Democracy Party (OZDEP) v. Turke*, § 44).

ЄСПЛ вважає, що сама сутність демократії передбачає представлення та обговорення різних політичних проектів, навіть тих, які ставлять під сумнів спосіб організації держави, за умови, що вони не шкодять самій демократії (*Socialist Party v. Tu Socialist Party v. Turkey*, § 57).

*Матеріал підготовлено
Науково-аналітичним відділом Управління правової експертизи
Секретаріату Конституційного Суду України*